

УДК 821.161.2.09

Вабюх В. А. (м. Київ)

ВЕЛИКА СУМНА ПОВІСТЬ ВІКТОРА НЕКРАСОВА

Автор аналізує творчість відомого письменника акцентує увагу на особливо плідний період у його творчій біографії - 50-60 роки. У статті підкреслюється, що у низці праць В.П. Некрасов демонструє глибоку повагу до історії, незалежність і вільність думки. Цінним є те, що він повертає з небуття імена істориків, митців, письменників.

Ключові слова: випробування, критика, література, виклик режиму, дисидент, демократизація, тоталітарний режим.

НЕКРАСОВ Віктор Платонович (1911 - 1987) українсько-радянський письменник. Народився в Києві. За участь у Другій світовій війні був нагороджений медалями „За відвагу”, „За оборону Сталінграду” та орденом „Червоної зірки”. Автор багатьох повістей і оповідань: „Кіра Георгіївна”, „По обидва боки океану”, „Друга ніч”, „Місяць у Франції” та інші, а повість „В окопах Сталінграду” в 1946 р. відзначена Державною премією СРСР. За сценаріями В.П.Некрасова було знято кінофільми „Солдати” (1957), „Місто запалює вогні” (1958), „Невідомому солдату” (1961). В 1972 р. його виключили з партії. З 1974 року жив за кордоном. Мемуарно-ностальгічна проза цього періоду: „По обидві сторони стіни”, „Саперліпопер...”, „Маленька сумна повість” та інші. Похований в Парижі.

Чи може письменник бути істориком?

Так, може!

Письменник, що був свідком історичних подій або ж був учасником цих подій може досить об'єктивно (хоча не нехтуючи художнім словом) відобразити правду, якою б вона не була.

В 1974 році паризька газета „Фігаро” в статті, присвяченій тільки-но прибулому емігранту, написала про Некрасова - „особистий друг Сталіна, член ЦК, мільйонер в карбованцях...”¹ Але в цьому не було і слова правди.

А в чому ж полягає правда...?

Життя кожної людини - це випробування об'єктивністю, чесністю та правдивістю. Але не кожен може його витримати. Тим більше це стосується письменників.

Багато було написано про Другу світову війну оповідань, повістей, романів. Написані вони учасниками тих подій - В.О.Курочкін „На війні як на війні”, С.С.Смірнов „Брестська фортеця”, „Герої Брестської фортеці”, Є.І.Носов „Вогнище на вітрі”, В.А.Козько „Високосний рік”, „Нагрудний знак 05Г” та інші.

Разом з тим, потрібно взяти до уваги те, що не всі літератори об'єктивно висвітлювали події. Вони намагалися показати не правду війни, а її героїку, що потрібно було керівній верхівці компартії. Але були твори, що реально і об'єктивно висвітлювали події війни, показували її трагіку: становище і життя солдатів на фронті та після війни. Ці художні праці мали набагато більше значення для історичного висвітлення подій ніж деякі наукові праці післявоєнного періоду. Такі

твори були написані українсько-радянським письменником Віктором Платоновичем Некрасовим.

Критики писали про нього: „В.Некрасов прийшов в літературу зовсім не як літератор, - він прийшов як солдат, що бачив будні війни і прагнув тільки того, щоб розповісти правду про них...”² Розповідав Віктор Платонович не ту „правду”, що виблискувала в спалахах переможних салютів та з'являлась на шпальтах повоєнних газет. Це була гірка правда війни, через яку пройшли прості солдати. Розповідав тому, що сам пройшов війну від Сталінграду до Любліна в складі 227 гвардійського стрілкового полку 79 гвардійської дивізії. І, врешті-решт, тому, що був одним із небагатьох людей, котрим істина була найдорожчою. Некрасов одним із перших показав сутність сталінського режиму та радянського суспільства в цілому, тому що знав, що мовчати про це не можна.

Віктор Платонович Некрасов народився в Києві 17 червня 1911 року, на Володимирській вулиці в інтелігентній сім'ї. В районі Андріївського узвозу проживала тоді київська інтелігенція (художник Врубель, письменник Булгаков та інші). Його батько був банківським службовцем, а мати лікарем. В житті Некрасова було троє найрідніших йому людей: мати - Зінаїда Миколаївна Некрасова, бабуся - Аліна Антонівна Мотовилова (Ерн) і тітка - Софія Миколаївна Мотовилова. В вісімдесят третьому Некрасов писав: „Ні, не скачу я за Києвом... Тільки одне місце тягне мене до себе - три могилки за залізною огорожею на Байковому кладовищі. Там почивають троє самих близьких для мене людей...”³. Досить тісні і теплі взаємини склалися в Некрасових із сім'єю Ульянових: Володимира Ільїна Леніна знали ще з 1895 року, коли той вперше приїхав до Швейцарії (там відпочивала бабуся Віктора Платоновича з дітьми). А з Н.К.Крупською довгий час працювала Софія Миколаївна, ще до того як та почала займатись революційною діяльністю.

Сім'я В.П.Некрасова відразу після його народження переїхала до Парижа, де мати, Зінаїда Миколаївна могла здобути європейську медичну освіту і практику. З початком Першої світової війни Некрасові повертаються до Києва. Про дитинство та юність письменника майже нічого не відомо. Хоча, збереглися факти, що ще підлітком він разом з друзями-школярами „видавав” журнал „Зуав” з пригодницькими романами.

Молодий Віктор Платонович одночасно навчається на архітектурному факультеті Київського інженерно-будівельного інституту, який закінчив у 1936 році, і в театральній студії. Протягом чотирьох років працював актором і театральним художником в театрах Владивостока, Кірова, Ростова-на-Дону. Коли розпочалась Велика Вітчизняна війна Некрасова призвали в ряди Червоної Армії, де він був інженером саперних військ та командував батальйоном. „Ніхто з нас, командирів, в очі не бачив живої міни, детонатора, бікфордого шнура. Про тол знали, що він схожий на мило, а динаміт на желе”, - згадував він пізніше⁴. В перерві між бойовими діями Віктор Платонович захоплювався літературою. „Читаю „Війну і мир”. Цікаво, що раніше мене цікавили військові уривки, а зараз - навпаки...”; „Весь вільний час ... зачитуюсь „Війною і миром” або ж займаюсь власною літературною творчістю.”⁵ - писав Некрасов матері в 43-му - 44-му роках. Описувати військові подвиги Віктора Платоновича немає сенсу, письменник сам прекрасно це зробив у повісті "В окопах Сталінграду", з якої і почалась кар'єра Некрасова як письменника, історика і суспільного діяча.

Йшов 1946 рік. На стіл головного рецензента „Нового часу” В.Келлера-Александрова потрапив рукопис під назвою „На краю землі”. Келлер був у захваті - йому випадково до рук потрапив найдостовірніший рукопис. Він вмовив прочитати його Олександра Твардовського, а той, прочитавши, зателефонував Всеволоду Вишневському - редактору журналу „Знамя”. Всеволод Вишневський не міг стримати захоплення: „...цей, 1946 рік, пройде під знаком роману В.Некрасова”⁶. Під тиском критиків довелось змінити жанр і назву твору, що вважали менш зобов'язуючим. Роман перетворився в повість, а журнал видав її під назвою „Сталінград”. Але і така загальна назва не задовольняла літературні кола, адже в повісті мова йшла лише про солдат, що захищали місто. В подальших виданнях твір виходив під назвою „В окопах Сталінграду” і здобув визнання читачів.

В той час поява такої відкритої і щирої правди про війну була просто викликом існуючому режиму: ні слова про „керівну роль партії”, ні про „геніального полководця і батька всіх народів Йосифі Віссаріоновичі”. Некрасова звинувачували в ремаркізмі, на що він відповідав: „ На будь-якій війні стріляють і вбивають. Ремарк чесно написав про те, що бачив і відчував. І я намагався чесно написати про нашу Вітчизняну війну”⁷. Критики одразу ж почали виступати із звинуваченнями, що немає в повісті широти, що автор „...нічого не бачить далі свого бруствера”⁸. Читачі навпаки говорили, що це надзвичайно правдива книга про Велику Вітчизняну війну.

Повість „В окопах Сталінграду” відкрила нову сторінку у висвітленні подій Другої світової війни в літературі. Цю лінію продовжили талановиті письменники Г.Бакланов, В.Биков і Б.Васильєв. Вона поширилась і на кіномистецтво, де

на противагу помпезним, але далеким від життєвої правди, картинам типу „Падіння Берліну”, дала змогу створити інші фільми.

В наступному році автор став лауреатом Сталінської премії. В цьому і відбилась суть сталінського режиму, який потім В.П.Некрасов опише в своїх творах. Фадеєв, голова комітету по Сталінським преміям, викреслив Некрасова із списків кандидатів, що було зумовлено неоднозначною оцінкою твору в літературних колах. Але в справу втрутився Сталін. Як згадував пізніше сам В.П.Некрасов: „Я б не сказав, що це було визнання. Це було якесь неочікуване рішення генералісімуса”⁹. Хоча не виключено, що Йосифу Віссаріоновичу, який непогано розумівся на літературі та брав активну участь в бойових діях громадянської війни, сподобалась повість своєю простотою і реальністю. Сталін розумів, що без підтримки таких людей як Олексій Толстой, Еммануїл Казакевич, Віктор Некрасов та інших режиму терору неефективний, його потрібно розчистити „любов'ю” до „батька всіх народів”. Але такого невдячного лауреата як Некрасов у Сталіна ще не було - письменник жодного разу не прикрасив своє бачення радянського суспільства.

Ілля Григорович Еренбург, під час виступу у Києві, сказав, що найкращі книги про війну - це повість Віктора Некрасова „В окопах Сталінграду” і повість Еммануїла Казакевича „Зірка”, що в цих книгах „немає жодного фальшивого чи приблизного слова”¹⁰. Повість „В окопах Сталінграда” стала першим твором Віктора Платоновича Некрасова, що суперечила існуючій системі. Проза його діловита, часто суха, як запис в щоденнику. Але записи - записи письменника: „...це ніякий не щоденник фронтового офіцера, як каже дехто. Щоденника я не вів (суворо заборонялось), але книгу задумав на фронті, після першого поранення”¹¹.

Після вручення премії все змінилось: зникла критика, видавництва боролися за його твори. Через 10 років, при співпраці Некрасова і Смоктуновського, за повістю „В окопах Сталінграду” було знято художній фільм „Солдати”.

Кінець 50-х - 60-ті рр. стали для В.П.Некрасова роками активної творчості. Некрасов чесно, без прикрас, розказав про людину на війні, першим розказав про те як солдати, повернувшись з війни не могли ніяк звикнути до мирного життя („Повернення”, „В рідному місті”(1954)). В повісті „Кіра Георгіївна” (1961) Віктор Платонович розповів про сталінські репресії, які так хвилювали його, що він не міг пройти повз цю, тоді ще „закрити тему”.

60-ті роки в Радянському Союзі позначились певною лібералізацією. Наступники Сталіна, стомившись жити в страху за власне життя, але бачачи, що потрібні зміни в суспільстві, пішли на певну лібералізацію режиму. Але невдовзі вони побачили, що втримати країну в рамках неможливо, вона прагне добитися все більшої свободи і дійшла вже до дозволеної межі, за якою стояла

зміна самої суті режиму. А цей режим міг триматися на вірі і страху. Тепер же не було ні віри, ні страху. Народ відчув свободу. І в першу чергу письменники і художники. „Пишуть і говорять, що хочуть. Вже критикують не лише Сталіна, але і всю радянську систему. І Леніна" - згадує В.Войнович.¹²

В цей період В.П.Некрасов подорожує по Італії, Франції, Америці і, ламаючи радянські стереотипи про життя за кордоном, описував свої враження в замітках „Перше знайомство”(1957), „По обидва боки океану”(1962), „Місяць у Франції" (1965)¹³. З цього і почалися неприємності Некрасова. Критики звинуватили його в тому, що його нариси практично звеличували капіталістичне суспільство, а не показують його недоліки. Та В.П.Некрасов не міг писати „на замовлення". В 1963 році Генеральний секретар М.С.Хрущов розкритикував нарис „По обидва боки океану" і поставив під сумнів можливість перебування автора в рядах партії. На письменника було заведено справу і йому було оголошено догану.¹⁴ Через кілька років Некрасов знову показав свою незалежність і нескореність. Він виступив в „Літературній газеті" з статтею, в якій висловив протест з приводу побудови на місці розстрілу єврейського населення в Бабиному Яру парку відпочинку з дитячими майданчиками та стадіоном. Але інтелігенція відстояла місце трагедії, де було поставлено пам'ятник жертвам нацистського порядку. Пізніше, вже в еміграції, в повісті „Саперліпопет, або Якби та коби, та в роті росли гриби" Некрасов порівняв цей пам'ятник з меморіалом над Дніпром: „Тяженна Брунгільда величезного розміру, з мечем і щитом в руках стояла на постаменті, в якому розміщувався музей воєнної слави... Такі ж бронзові біцепси, лягуси і могутні черевні преси показані були на тому місці, де тягнувся колись Бабин Яр. Там розстрілювали євреїв в дні окупації. Декілька десятків тисяч. Але про це ні слова ні в надписах, ні в образах напівголих гладіаторів, які могли б передати весь конвой, в кращому випадку змусити його тікати."¹⁵

26 вересня 1966 року в Бабиному Яру виник стихійний мітинг, в центрі якого опинилися письменники Віктор Некрасов та Іван Дзюба. Вони відповідали на питання людей, що зібралися на поминальний день. Це коштувало В.П.Некрасову ще однієї справи (його звинуватили в сіонізмі), та суворой догани.

В.П.Некрасов не переставав боротися проти режиму. В 1969 році він підписав колективний лист в зв'язку з процесом літератора Чорновола. Разом з іншими українськими письменниками, всупереч Сулову, підписав лист-протест проти гоніння на українську мову. Знайомство з А.Д.Сахаровим призвело їхніх спільних протестів проти спроб Л.І.Брежнєва реанімувати сталінізм. Для Некрасова це не пройшло безслідно, хоч він не належав ні до яких літературних груп і не боявся жодного керівництва. Машина тоталіта-

ризму працювала безвідмовно: розсипаний підготовлений до друку набір нового твору письменника в „Новому світі"; заборонено видання двотомника його творів у видавництві „Художня література"; зняті оповідання письменника з ювілейних збірників присвячених Великій Вітчизняній війні; припинено зйомки фільму про Київ за його сценарієм.¹⁶ В 1972 році Віктора Платоновича Некрасова було виключено з партії. Перший секретар райкому КПУ пояснив це рішенням коротко: „В зв'язку з тим, що Некрасов дозволив собі мати власну думку, яка суперечить генеральній лінії партії..."¹⁷ Але заарештувати його не могли - він був надто помітною фігурою в літературних колах та суспільному житті. 17 січня 1974 року в квартирі Некрасова було вчинено обшук, який тривав дві доби і вивезено сім мішків рукописів, книг, журналів, газет, листів, фотографій, друкарську машинку, магнітофон з касетами, два фотоапарати і навіть три ножі - два мисливських і один хірургічний.¹⁸ Потім були 6 днів допитів, на яких йому запропонували засудити Солженіцина. Це був єдиний шлях до повернення в літературу. Письменник відмовився. Зберігся лист М. Марковського до В.П.Некрасова, де письменник звинувачується в зарозі „спільним радянським традиціям, революційним і соціалістичним, марксистсько-ленінським за характером": „Із здивуванням я почув, що Ви приєднали свій голос до хору групки „дисидентів", відмовились приєднатися до „кампанії наклепів проти кращих людей країни Сахарова і Солженіцина". Так була передана Ваша заява.

Не хочу бути різким, але як тут не викрикнути" та ви при здоровому глузді, Некрасов?"¹⁹

1972-1973 роки відмічені як період активізації політичних процесів в СРСР над дисидентами. Політична реакція в Україні супроводжувалась поступовим адміністративним тиском на всі нерегламентовані тоталітарною державою форми суспільної активності. Некрасов знав і підтримував дисидентів, до нього у величезній кількості привозили самвидав. Письменник особисто знав кількох дисидентів із оголошених божевільними. Секретар ЦК компартії України В.Щербицький з цього приводу писав у листі до Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу 15 червня 1974 року: „...Він протягом ряду років негативно впливає на ідейно незрілу молодь та інших осіб із свого оточення, систематично зустрічається з іноземцями, причетними до закордонних ідеологічних центрів... Свою квартиру Некрасов перетворив в місце зборищ антирадянських елементів - сіоністів та інших екстремістів, які за його участі обговорюють питання активізації т. з. „руху за демократизацію в СРСР", намічають провокаційні акції."²⁰

10 липня 1974 року Віктор Платонович Некрасов і його дружина Базій Галина Вікторівна подали заяву в органи міліції, документи для поїздки за приватною візою в Швейцарію на три місяці до свого далекого родича Н.Ульянова. Ре-

акція влади на це найкраще була виражена в доповіді В.Щербицького: „ За нашими даними, Некрасов сподівається використати свою поїздку за кордон з метою неповернення на Батьківщину. Враховуючи те, що Некрасов ... і його дружина не мають свідчень секретного характеру, цілком можливо не чинити перепон йому і його дружині в поїзді до Швейцарії. Питання про дозвіл Некрасову повернутися в СРСР можна було б розглянути в залежності від його поведінки за кордоном.”²¹

Та В.П.Некрасов не хотів повертатися. Він поселився в Парижі, займався літературною діяльністю, співробітничав з радіо „Свобода”, журналами „Нове російське слово”, „Континент”. В них друкувались його повісті, оповідання: „Записки зівачи”, „Погляд і щось”, „ По обидва боки стіни”, „Саперліпопет...”, „Маленька сумна повість” та інші. „Маленька сумна повість”, що

була видана в Лондоні в 1986 році символічно стала останньою повістю в його житті. В.П.Некрасов помер 3 вересня 1987 року і похований в Парижі на цвинтарі Сен-Женев'єв-де-Буа, де знайшли свій останній притулок емігранти з Росії: Бунін, Мережковський, Галич та інші.

Вже в 1989 році товариш Некрасова Ю.Чебанюк написав нарис „Називайте мене просто Віка”, що був виданий в газеті „Північний комсомолец” під рубрикою „Повернені імена” і починається він так: „Якщо я бачив по-справжньому вільну людину, хоча жити довелось не лише в сталінські і брежньовські, але і в хрущовські часи, то це був Віктор Платонович Некрасов”.²²

Так, поступово, почали відновлювати в пам'яті народу імена людей - істориків, митців, письменників, - що навіть за тоталітарного режиму вільно мислили і творили, відображаючи правдиві історії радянського життя.

Примітки

1. Поташний Ю. „Я никогда не унижу своего читателя ложью” 17 июня исполняется 90 лет со дня рождения известного писателя Виктора Некрасова// Зеркало недели. - 2001.-№23. -С. 16.
2. Некрасов Виктор Платонович (1911 - 1987), прозаик.// www.5 Балов. Com.ru. Всё для студента и школы.
3. Виленский Ю. Три музы Виктора Некрасова. // www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/
4. Поташний Ю. „Я никогда не унижу своего читателя ложью” 17 июня исполняется 90 лет со дня рождения известного писателя Виктора Некрасова// Зеркало недели. - 2001.-№23. -С. 17-18.
5. Вольнский Т. Д'Артаньян с улицы Кузнецкой// www.vestnik.com/koi/
6. Виктор Платонович Некрасов и его произведения// www.allsoch.ru
7. Вольнский Т. Двадцать лет спустя, или киевский парижанин.// www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/
8. Поташний Ю. „Я никогда не унижу своего читателя ложью” 17 июня исполняется 90 лет со дня рождения известного писателя Виктора Некрасова// Зеркало недели. - 2001.-№23. -С. 18.
9. Вейгман С. В окопах не отсиживался// Столичне новости. - 2001. - №23. - С. 20.
10. Вольнский Т. Д'Артаньян с улицы Кузнецкой// www.vestnik.com/koi/
11. Вольнский Т. Двадцать лет спустя, или киевский парижанин.// www.zerkalo-nedeli.com.ru
12. Войнович В. Портрет на фоне мифа// www.vojnovich-vladimir.viv.ru
13. Виктор Платонович Некрасов и его произведения// www.allsoch.ru.
14. Помарницкий В. Человек, имеющий собственное мнение// Учительская газета. - 2003. -№33. -С. 21.
15. Вольнский Т. Д'Артаньян с улицы Кузнецкой// www.vestnik.com/koi/
16. Помарницкий В. Человек, имеющий собственное мнение// Учительская газета. - 2003. - №33. - С. 21-22.
17. Поташний Ю. „Я никогда не унижу своего читателя ложью” 17 июня исполняется 90 лет со дня рождения известного писателя Виктора Некрасова// Зеркало недели. - 2001.-№23. -С. 21.
18. Помарницкий В. Человек, имеющий собственное мнение// Учительская газета. - 2003. - №33. - С. 23.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). - ф.1, оп.25, спр.1044. - Арк. 58 - 61.
20. ЦДАГО України. - ф.1, оп.25, спр.Ю44. - Арк. 72-73.
21. Там само.
22. Мельницкая Е. Судьба солдата на родине// Правда Севера. - 2001. - №114. - С. 45.

Summary:

The author analyses the creation of the famous writer and pays attention to the particularly fruitful period in his creative autobiography in the 50-60s. The article underlines the succession of V.P.Nekrasov's works, that demonstrate a deep respect for the history, independence and freedom of thought. A valuable thing is the returning of names historians, artists, writers from forgotten pages.

Key words: trial, critics, literature, regime summons, dicident, democratization, totalitarian regime.